

Τμήμα Φιλοσοφίας

PHS 2003

Εργαστήριο ανάγνωσης φιλοσοφικών κειμένων: Αρχαία Φιλοσοφία

Περιεχόμενο μαθήματος:

Πλάτωνος «Θεαίτητος»

Ανάγνωση και ερμηνεία του διαλόγου

(σημειώσεις μαθήματος)

Εισηγητής:

Χάρης Ταμπάκης

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας

chtabakis@sch.gr

Πάτρα 2018

PHS 2003

Εργαστήριο ανάγνωσης φιλοσοφικών κειμένων: Αρχαία Φιλοσοφία

Πλάτωνος «Θεαίτητος»

Ανάγνωση και ερμηνεία του διαλόγου

Χάρης Ταμπάκης, Διδάκτωρ Φιλοσοφίας

ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

- ◆ Γενική εισήγηση
- ◆ Βιβλιογραφικός κατάλογος έργων που συνιστώνται για το μάθημα.
- ◆ Δομή του διαλόγου και διδακτικές ενότητες:
 - A1. (142A-151D) *Γενική εισαγωγή στον διάλογο και τη θεματολογία του.*
 - A2. (151E-153A) *Α΄ ορισμός: η γνώση ως αίσθηση.*
 - A3. (153E-155E) *Εκμαίευση: η αίσθηση ως ίδιον γεγονός.*
 - A4. (156A-160E) *Αναδιατύπωση και συνέπειες της αισθησιοκρατίας.*
 - A5. (161A-164C) *Έλεγχος της θεωρίας του Πρωταγόρα.*
 - A6. (166A-168C) *Η μεγάλη «Απολογία» του Πρωταγόρα.*
 - A7. (168C-172C) *Έλεγχος της διευρυμένης θεωρίας του Πρωταγόρα.*
 - A8. (172C-177C) *Η αντίθεση φιλοσοφικού και ρητορικού βίου.*
 - A9. (177C-184B) *Τελική ανασκευή της αισθησιοκρατίας, α΄.*
 - A10. (184B-186E) *Τελική ανασκευή της αισθησιοκρατίας, β΄.*
 - B11. (187A-200C) *Η γνώση είναι αληθής κρίση.*
 - Γ12. (201D-210D) *Η γνώση είναι αληθής κρίση μετά λόγου.*

* Για την αρίθμηση των ενοτήτων του διαλόγου αναφερόμαστε στη σελιδαρίθμηση της έκδοσης των *Απάντων* του Πλάτωνα από τον Ερρίκο Στέφανο (Henri d'Étienne, 1578).

- ◆ Ανασκόπηση

Συνιστώμενη βιβλιογραφία

α) Αρχαίο κείμενο και μεταφράσεις

ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Ιωάννης Ν.

[1980]* Πλάτωνος *Θεαίτητος*. Εισαγωγή, αρχαίο και νέο ελληνικό κείμενο Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών / Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Φιλοσοφίας / Σειρά Α': Κείμενα (2013³, σελίδες η' + 261· σε 21 εκ.).

ΠΑΠΑΛΕΞΙΟΥ, Κερασένια

[2015]* Πλάτωνος *Θεαίτητος*. Η γνωσιολογία του Πλάτωνος. Μετάφραση Κ. Σ. Παπαλεξίου. Επιμέλεια: Θ. Μαυρόπουλου, Δ. Λυπουρλή, Κ. Ζήτρου. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτρος / Κλασσική & Βυζαντινή Γραμματεία (σελίδες 754· σε 19,5 εκ.).

ΤΑΤΑΚΗΣ, Βασίλειος

[1976]* Πλάτωνος *Θεαίτητος*, *Αντερασταί*, *Θεάγης*. Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Β. Τατάκης, Π. Πετρίδης. Επιμέλεια: Ευ. Παπανούτσος. Αθήνα: Εκδόσεις Δαίδαλος (Ζαχαρόπουλος Ι.) / Βιβλιοθήκη Αρχαίων Συγγραφέων (1990, σελίδες 334· σε 18 εκ.).

BURNET, John

— — — *Platonis Opera*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes **Burnet**. Οξφόρδη (Oxonii): Typographeo Clarendoniano / Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.

[1900]* 1. *Tetralogias I-II continens* (1953). <Euph-Apo-Crit-Phd, Crat-Tht-Soph-Pol>

DIÈS, Auguste

[1926] Platon, *Théétète*. Texte établi et traduit par Auguste Diès. Παρίσι (Paris): Société d'édition "Les Belles Lettres" / Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association G. Budé. Τόμος 8.2 (σελίδες 155 + 108 x 2 + 4· σε).

BURNYEAT, Myles

[1990]* *The Theaetetus of Plato*. Translation by J. M. Levett, revised and commented by M. F. Burnyeat. Ινδιανάπολη (Indianapolis, US): Hackett Publishing Company Inc. / Hackett Classics (σελίδες iv + 351 [243-248 βιβλιογραφία]· σε 23 εκ.).

β) Σύγχρονη βιβλιογραφία και κριτική:

CORNFORD, Francis Macdonald (1874-1943)

[1949]* *Plato's theory of knowledge. The Theaetetus and the Sophist*. Translated, with commentary, by F. M. Cornford. Μινεόλα, Νέα Υόρκη (Mineola, New York): Dover Publications, Inc / Philosophical Classics (2003², σελίδες xiv + 331 + 5 προσθήκη, ευρετήριο· σε 22 εκ.).

[1952] *Principium Sapientiae*. The origins of greek philosophical thought. Preface by W. K. C. Guthrie. Κάμβριον (Cambridge): Cambridge University Press (σελίδες viii + 271· σε 8°).

GUTHRIE, William Keith Chambers (1906-1981)

— — — *A History of Greek Philosophy*. Λονδίνο (London): Cambridge University Press. Από τη σπουδαία αυτή εργασία χρησιμοποιήσαμε τους εξής τόμους:

[1971] 3¹. *The Sophists* [= Οι Σοφιστές]. Μετάφραση Δαμιανού Τσεκουράκη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (1989, σελίδες 542).

[1971] 3². *Socrates* [= Σωκράτης]. Μετάφραση Τάσου Νικολαΐδη. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (2005³, σελίδες 316 + 35 βιβλιογραφία, ευρετήριο).

[1975] 4. *Plato. The man and his dialogues: earlier period* (1980³, σελίδες xviii + 603 με ευρετήρια)

[1978] 5. *The later Plato and the Academy* (1989⁵, σελίδες xvi + 539 με ευρετήρια).

ROBIN, Léon (1866-1947)

[1935] *Platon*. Παρίσι (Paris): Presses Universitaires de France / Dito (1988³, σελίδες vi + 246 + 24 βιβλιογραφία, ευρετήριο· σε 22 εκ.).

— — — & **MOREAU**, Joseph (Ζοζέφ Μορώ)

Platon, Oeuvres Complètes. Traduction nouvelle et notes établies par Léon Robin avec la collaboration de M. J. Moreau. Παρίσι (Paris): Éditions Gallimard / NRF-Bibliothèque de la Pléiade.

TAYLOR, Alfred Edward (1869-1945)

[1927] *Plato. The man and his work* [= *Πλάτων. Ο άνθρωπος και το έργο του*]. Λονδίνο (London): Methuen & Co Ltd (1948⁵, xii + 562; in 8°). Ελληνική μετάφραση του Ιορδάνη Αρζόγλου από την έκδοση του 1978. Αθήνα: Εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ. (1990, σελίδες 696 + 5 ευρετήριο· σε 25,5 εκ.).

VLASTOS, Gregory (Γρηγόρης Βλαστός, 1907-1991)

— — — *Plato. A collection of critical essays*. Edited by Gregory Vlastos. Νέα Υόρκη (Garden City, N.Y.): Anchor Books (Doubleday and Company Inc.) / *Modern studies in philosophy* (Doubleday Anchor Originals).

[1971]* 1. *Metaphysics and Epistemology* (σελ. 304 + 7 βιβλιογραφία).

[1978]* 2. *Ethics, politics, and philosophy of art and religion* (σελ. 273 + 4 βιβλιογραφία).

[1973] *Platonic studies* [= *Πλατωνικές μελέτες*]. Παραπέμπουμε στην ελληνική έκδοση του έργου, η οποία βασίζεται στη δεύτερη αγγλική και περιλαμβάνει τρία νέα δοκίμια και εκ νέου επεξεργασμένες σημειώσεις. Μετάφραση Ιορδάνη Αρζόγλου. Αθήνα: Μ.Ι.Ε.Τ. (1994, σελίδες 586, + 12 σημ. μεταφραστή, + 35 βιβλιογραφία, ευρετήριο).

[1991] *Socrates: Ironist and Moral Philosopher* [= *Σωκράτης: Ειρωνευτής και ηθικός φιλόσοφος*]. Κάμβριο (Cambridge): Cambridge University Press. Μετάφραση Παύλου Καλλιγιά. Προλεγόμενα - επιμέλεια μετάφρασης Αλέξανδρου Νεχαμά. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Ι. Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε. (1993, σελίδες 56 + 384 + 29 βιβλιογραφία, ευρετήριο· σε 20,5 εκ.).

1^η Ενότητα

Γενική εισαγωγή στον «Θεαίτητο» και τη θεματολογία του

A1.1 Προλεγόμενα για τον διάλογο

- ✦ Ο *Θεαίτητος* είναι διαλογικό έργο και συγκαταλέγεται ανάμεσα στα έργα της πνευματικής ακμής του Πλάτωνα. Σύμφωνα με την κατάταξη των πλατωνικών διαλόγων από τον Θρασύλλο, αποτελεί μέλος μίας ομάδας τεσσάρων διαλόγων (τετραλογία), που αποτελείται από τον *Παρμενίδη*, τον *Θεαίτητο*, τον *Σοφιστή* και τον *Πολιτικό*. Ο Πλάτων έχει φροντίσει να αφήσει ενδείξεις ότι τα έργα πρέπει να αναγνωστούν με αυτή τη σειρά — χωρίς να ξέρουμε ακριβώς με ποια σειρά έχουν γραφεί ή πότε ολοκληρώθηκαν. Ο *Σοφιστής* και ο *Πολιτικός* πάντως φαίνεται να είναι τα πιο όψιμα από αυτά τα έργα. Φαίνεται επίσης οι διάλογοι αυτοί να έχουν γραφεί μετά τον *Μένωνα*, τον *Φαίδωνα* και την *Πολιτεία*, και πριν από τον *Τίμαιο*, τον *Φίληβο* και τους *Νόμους* (CORNFORD [1948]*: 2). Αξίζει λοιπόν να παρατηρηθεί ότι, ενόσω γράφεται ο *Θεαίτητος*, η θεωρία των Ιδεών έχει ήδη διατυπωθεί με πληρότητα από τον Πλάτωνα.
- ✦ **Θέμα:** Ο *Θεαίτητος* θεωρείται ο διάλογος στον οποίο καταγράφονται οι απόψεις και οι προβληματισμοί του φιλοσόφου για το ζήτημα της **γνώσης** (*έπιστήμη*), ένα δύσκολο προς πραγμάτευση θέμα, ουσιώδες ωστόσο για κάθε μελετητή της φιλοσοφίας. Γι' αυτό ο *Θεαίτητος* δεν είναι τόσο γνωστός στο ευρύτερο κοινό, αποτελεί ωστόσο σημείο αναφοράς στις φιλοσοφικές σπουδές. Ειδικά η ανάπτυξη της πρώτης ενότητας του έργου (151e-187a), όπου εξετάζεται η θέση ότι η γνώση (*έπιστήμη*) είναι αίσθηση, αποτελεί αειθαλές υπόδειγμα φιλοσοφικής επιχειρηματολογίας.
- ✦ **Απήχηση:** Ο *Θεαίτητος* αποτελεί κείμενο το οποίο άσκησε σημαντική επίδραση στους μετέπειτα φιλοσόφους, με κορυφαίο παράδειγμα τον **Αριστοτέλη**. Ο Σταγειρίτης αναλαμβάνει να πραγματευτεί τα προβλήματα που ανακινεί ο *Θεαίτητος* κυρίως στο έργο του *Περί ψυχής*, ενώ και σε άλλα έργα διακρίνεται η οικειοποίηση ορολογίας που προέρχεται από τον συγκεκριμένο διάλογο (π.χ. στο δοκίμιο *Περί μνήμης*). Με εξαίρεση την περίοδο του Μεσαίωνα, ο διάλογος δεν έπαψε να διαβάζεται και στα νεότερα χρόνια, αποτελώντας αφετηρία για ποικίλες θεωρητικές τοποθετήσεις, συχνά αντικρουόμενες. Ο περίφημος εκπρόσωπος του αγγλικού εμπειρισμού **Επίσκοπος Μπέρκλεϋ** (G. Berkeley, 1685-1753), για παράδειγμα, θεώρησε ότι στον *Θεαίτητο* ο Πλάτων προδιέγραφε και ενέκρινε τις βασικές θέσεις της δικής του ιδεαλιστικής γνωσιοθεωρίας.¹ Από την άλλη, ο φιλόσοφος και ηθικολόγος **Ρίτσαρντ Πράις** (R. Price, 1723-1791) συνιστούσε την ανάγνωση του διαλόγου για τους ακριβώς αντίθετους λόγους, δηλαδή διότι αποτελούσε έγκυρη απόρριψη της επιστημολογίας των Εμπειριστών, όπως ο Μπέρκλεϋ και ο Χιουμ.² Άλλοι φιλόσοφοι άντλησαν από τον διάλογο επιχειρήματα που ενισχύουν και συνάμα καταρρίπτουν τις θέσεις τους: ο μετριοπαθής πραγματιστής **Σίλλερ** (F. C. S. Schiller, 1864-1937) είδε στον διάλογο μία εξαιρετική υποστήριξη των πραγματιστικών θέσεων για την αλήθεια αλλά και την απαράδεκτη απόρριψή τους!³ Στην τελευταία ενότητα του διαλόγου ο **Βιτγκενστάιν** (L. Wittgenstein, 1889-1951) εντόπισε μία υποδειγματική

¹ *Siris: A Chain of Philosophical Reflexion and Inquiries Concerning the Virtues of Tar-Water* [1744]: §§ 311, 347-49.

² *A review of the Principal Questions in Morals* [1758]: 53-56 (ed. D. D. Raphael, Oxford: 1974).

³ F. C. S. SCHILLER [1907] *Studies in Humanism*. London & New York: κεφ. 2.

έκθεση του Λογικού Ατομισμού, που εκπροσωπούσε κάποτε ο ίδιος και ο **Μπ. Ράσσελ** (B. Russell, 1872-1970).⁴ Η δυσχέρεια που επιδεικνύεται στο να εξαχθεί ένα τελικό πόρισμα ενίσχυσε στα νεότερα χρόνια την άποψη ότι δεν μπορεί η γνώση να οριστεί ως κρίση συνοδευόμενη από αιτιολόγηση.

Ακόμη και σήμερα πάντως η ανάγνωση του διαλόγου εξακολουθεί να προσφέρει ερεθίσματα για νέους προβληματισμούς, ακόμη και αν δεν σκεφτόμαστε πλέον με τους όρους που τίθενται τα ζητήματα από τον Πλάτωνα.

- ✦ **Λογοτεχνικότητα:** Αν και ο *Θεαίτητος* δεν εμφανίζει εκείνη τη δραματική επεξεργασία που εμφανίζουν άλλοι διάλογοι, όπως ο *Μένων* ή ο *Πρωταγόρας*, το κείμενο παραμένει συναρπαστικό και ο λόγος γλαφυρός. Το στοιχείο που συναρπάζει περισσότερο είναι η περιπέτεια των ιδεών και των επιχειρημάτων, η ανελέητη κριτική και οι ανατροπές που επέρχονται στην αναζήτηση ενός ασφαλέστερου δρόμου προς τη γνώση. Στην απορία για τη φύση της γνώσης διατυπώνονται τρεις ορισμοί, για να υποβληθούν και οι τρεις στον αμείλικτο λογικό έλεγχο της σωκρατικής διαλεκτικής, και μετά να απορριφθούν ως ανεπαρκείς. Εντέλει δεν μαθαίνουμε στον προκείμενο διάλογο τι θα είναι η γνώση. Κερδίζουμε ωστόσο έδαφος σ' αυτήν την αναζήτηση μαθαίνοντας τι *δεν είναι* και από ποιες παγίδες θα πρέπει να φυλαγόμαστε. Μαθαίνουμε τουλάχιστον τους όρους υπό τους οποίους τίθεται το σημαντικό αυτό φιλοσοφικό πρόβλημα. Στο τέλος του διαλόγου ο νεαρός Θεαίτητος έχει αποκτήσει κάποια σοφία, μία γνωστική όσο και ηθική βελτίωση.
- ✦ **Σκηνοθεσία:** Η συζήτηση διεξάγεται σε κάποιο δημόσιο γυμναστήριο (πιθανότατα στο Λύκειο), ανάμεσα στον **Σωκράτη**, τον σημαντικό πυθαγόρειο γεωμέτρη **Θεόδωρο** από την Κυρήνη (φίλο προσωπικό του σοφιστή **Πρωταγόρα**), και δύο νεαρούς, τον **Σωκράτη τον νεότερο** (αναφέρεται στο 147d ως παρών) και τον **Θεαίτητο**, ο οποίος, έφηβος ακόμη, δεν έχει γίνει ο σπουδαίος μαθηματικός που θα μείνει στην Ιστορία για τη συμβολή του στη στερεομετρία και στην κατανόηση των άρρητων διαστημάτων (δες 147d-148b). Ο **δραματικός** χρόνος της συζήτησης υποτίθεται ότι είναι το **399 π.Χ.**, λίγο πριν τον θάνατο του Σωκράτη. Ωστόσο ο Πλάτων μάς παρουσιάζει τη συζήτηση αναδρομικά, μέσα από την ύστερη αναδιήγησή της από δύο άλλους φιλοσόφους, τον Ευκλείδη και τον Τερψίωνα από τα Μέγαρα, τη μέρα που μαθαίνουν την είδηση ότι ο Θεαίτητος μεταφέρεται στην Αθήνα βαριά άρρωστος και πληγωμένος, μετά από κάποια πολεμική αψιμαχία, η οποία έλαβε χώρα μάλλον το **369 π.Χ.** στο Όνειον όρος, με τους Θηβαίους του Επαμεινώνδα. Κατά συνέπεια, η συγγραφή του έργου θα πρέπει να ολοκληρώθηκε πριν από το **367 π.Χ.**, όταν ο Πλάτων αναχώρησε για το δεύτερο ταξίδι του στη Σικελία.

(*) Η σκηνοθεσία του διαλόγου θα λέγαμε ότι παίζει με τον χρόνο και μάς φέρνει ενώπιον δύο επικείμενων θανάτων: κατά τον δραματικό χρόνο της συζήτησης είναι επικείμενος ο θάνατος του Δασκάλου — ο Σωκράτης φεύγει στο τέλος βιαστικός, διότι έχει κληθεί σε απολογία για την κατηγορία που διατυπώθηκε εναντίον του —, κατά τον χρόνο ανάγνωσης του διαλόγου είναι επικείμενος ο θάνατος του μαθητή. Πρόκειται λοιπόν για διπλό μνημόσυνο και για έναν συγκινητικό αποχαιρετισμό, ο οποίος φέρνει για τελευταία φορά κοντά δύο αγαπημένα πρόσωπα, απαθανατίζοντάς τα σε ένα επεισόδιο πνευματικής λάμψης.

(*) Ο χειρισμός αυτός του Πλάτωνα να αναπλάθει κάποιος τη συζήτηση από μνήμης είναι συνήθης. Αρέσκεται συχνά να μην αποδίδει απευθείας την καθαυτό συζήτηση αλλά να την εγκιβωτίζει μέσα σε άλλες συνθήκες, να την καθιστά ανάδρομη αφήγηση. Γίνεται έτσι εμφανής η πρόταξη και η ενεργοποίηση της μνήμης του αφηγητή, η ανάγκη ο ακροατής του διαλόγου να διασχίσει αλληπάλληλες χρονικές συνθήκες, προκειμένου να συλλάβει την ουσία του πράγματος, δηλαδή το διανοητικό

⁴ WITTGENSTEIN [1953] *Philosophical Investigations* [= *Φιλοσοφικές έρευνες*]. Oxford: 46. Ο «λογικός ατομισμός» του Βιτγκενστάιν προσβέυει τη δυνατότητα ανάλυσης του λόγου σε στοιχειώδεις προτάσεις οι οποίες αληθεύουν ή ψεύδονται ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Οι προτάσεις σχηματίζονται με συνδυασμούς στοιχειωδών συμβόλων, που αποκαλούνται «ονόματα».

επεισόδιο που έλαβε χώρα κάποτε στο παρελθόν. Είναι σαν ο φιλόσοφος να δηλώνει τη συζήτηση ως ανάμνηση, απομακρύνοντάς τη όσο γίνεται από την περιοχή των αισθήσεων και της πλάνης.

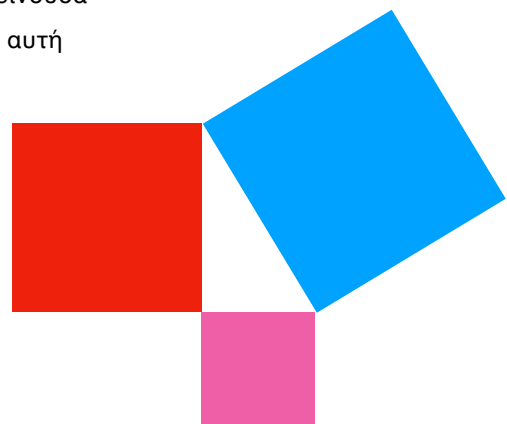
Τοποθετούμαστε έτσι ξεκάθαρα στην περιοχή του λόγου, στην επικράτεια των Ιδεών.

A1.2 Η εισαγωγική ενότητα του διαλόγου (142a – 151d)

- ◆ **Πρόλογος** (142a - 143c): Ο Ευκλείδης συναντά τον Τερψίωνα και συζητούν για την κακοτυχία του Θεαίτητου, κατόπιν ξεκινούν την ανάγνωση του διαλόγου. Βρισκόμαστε στο 369 π.Χ. Ο Σωκράτης και ο μαθηματικός Θεόδωρος συναντούν τον Θεαίτητο.
 - ◆ **Εισαγωγή** (143d - 151d): Η εισαγωγή του διαλόγου αποτελεί εν μέρει πρόφαση για έπαινο του νεαρού Θεαίτητου, από έναν μαθηματικό της προηγούμενης γενιάς. Ο πυθαγόρειος μαθηματικός **Θεόδωρος** από την Κυρήνη βρίσκεται από καιρό στην Αθήνα και συχνάζει στο Λύκειο(;), όπου συναντά τον **Σωκράτη**. Καθώς παρακολουθούν τους νέους που γυμνάζονται, ο Θεόδωρος επαινεί τον νεαρό μαθητή του **Θεαίτητο** (~16 χρόνων;) για τα διανοητικά του χαρίσματα και ο Σωκράτης δεν χάνει την ευκαιρία να τον προσκαλέσει κοντά τους, για να τον εξετάσει θέτοντάς του το ερώτημα «**τι είναι γνώση**». Ο νεαρός απαντά απεριθωμένως διάφορους τομείς γνώσης, κοιτάζοντας δηλαδή να εξαντλήσει το θέμα κατά πλάτος. Ο Σωκράτης τού επισημαίνει την ανεπάρκεια: δεν έχει οριστεί η **καθολική** ουσία της γνώσης.
- (*) Το πρόβλημα που θέτει ο Σωκράτης είναι λοιπόν του τύπου «τι είναι Χ;» και αυτό που αναζητάται είναι ένας ορισμός που θα αποδίδει την ουσία του πράγματος και όχι διάφορες εκδοχές του. Η πορεία της σκέψης θα πρέπει να είναι σαφώς επαγωγική, ώστε βλέπουμε να επαληθεύεται η παρατήρηση του Αριστοτέλη για την επιμονή του Σωκράτη στους «*έπακτικούς λόγους*». Όταν λοιπόν ο Θεαίτητος προσπαθεί να απαντήσει αρχικά στην ερώτηση του Σωκράτη, παραθέτει τομείς ειδικής γνώσης, **θεωρητικής** (γεωμετρία και μαθηματικές επιστήμες) αλλά και **πρακτικής** (υποδηματοποιία και άλλες τέχνες). Ωστόσο ο Σωκράτης επιμένει ότι θέλει έναν **καθολικό ορισμό** της γνώσης και μάλιστα διατελίνεται ότι, αν δεν ξέρει κανείς τον ορισμό ενός πράγματος, δεν μπορεί να επικαλεστεί και σωστά παραδείγματά του. Διαφαίνονται επομένως δύο τρόποι για να ορίζει κανείς μία έννοια, και ακολούθως αναφέρεται μία διάκριση, η διάκριση που υιοθετούμε σήμερα ανάμεσα στον «ορισμό κατά πλάτος» και τον «ορισμό κατά βάθος». Όταν ορίζουμε μία έννοια **κατά πλάτος** παραθέτουμε τα στοιχεία που η έννοια αυτή περιλαμβάνει στο νοηματικό της πεδίο (π.χ. Τι είναι καρπός; Τα πορτοκάλια, τα μήλα, τα βερίκοκα κλπ.). Όταν όμως ορίζουμε **κατά βάθος**, προσπαθούμε να αποδώσουμε την ουσία της έννοιας και τότε κινούμαστε κάθετα στην κλίμακα των εννοιών, με τον τρόπο που περιέγραψε ο Αριστοτέλης, δίνοντας το *γένος* της και την *ειδοποίησή της διαφορά*. Ας επισημάνουμε την ένσταση του **Βιτυγενστάιν** σ' αυτό το σημείο, ο οποίος θεωρεί ότι η συγκέντρωση παραδειγμάτων για μία εννοιολογική κατηγοριοποίηση συνιστά ήδη μία αποδεκτή και έγκυρη γνωστική ύλη.
- (*) Παράλληλα τίθενται κάποια δίπολα, τα οποία ενισχύουν τον προβληματισμό. α) Ένα είναι αυτό του φτασμένου **ειδικού**, που είναι ο Θεόδωρος, και του μαθητευόμενου, αυτού που πρόκειται να αποκτήσει την **ειδική γνώση**, που είναι ο Θεαίτητος. Επομένως το πρόβλημα δεν αφορά μία ονομαστικού τύπου γνώση (π.χ. Ξέρω ότι αυτό λέγεται «τηλέφωνο») αλλά συγκροτημένους τομείς γνώσης την οποία κατέχουν οι «ειδικοί». Υπό αυτήν την προοπτική θα πρέπει να θεωρήσουμε και το ερώτημα της γνώσης.
- (*) **Πρόβλημα**: Η *θεωρητική* γνώση (η γνώση του ότι και του διότι) μπορεί να μπει στην ίδια κατηγορία με την *πρακτική* γνώση (τη γνώση του πώς); Ο Σωκράτης δεν φαίνεται να κάνει κάποια διάκριση ανάμεσα στα δύο πεδία, αν και η γνωστική αφετηρία για κάθε είδος γνώσης είναι διαφορετική.

*
* *

- ♦ **Ορισμός των «δυνάμεων»** (147c-148b): Ο Θεαίτητος αντιλαμβάνεται αμέσως το πρόβλημα που του επισημαίνει ο Σωκράτης, χάρη στη μαθηματική του προπαίδεια, που τον έχει εξοικειώσει με τον χειρισμό εννοιών: είναι παραπλήσιο με την αναζήτηση μιας γενικής διατύπωσης για το ευθύγραμμο τμήμα, το τετράγωνο του οποίου να είναι 3 ή 5 ή 7 ή 11 ή 13 ή 17 φορές μεγαλύτερο από το τετράγωνο της μονάδας. Άρα αναζητάται ένας γενικός ορισμός για τα ασύμμετρα ευθύγραμμο τμήματα.
- (*) Στο πρόβλημα που θέτει ο Θεαίτητος βλέπουμε να εμπλέκονται τα μαθηματικά (η άλγεβρα) με τη γεωμετρία. Θα πρέπει να έχουμε υπόψη ότι αυτός ήταν ο τρόπος των Ελλήνων να σκέφτονται αλγεβρικά. Το πρόβλημα που τίθεται σχετίζεται με την ανεύρεση της **τετραγωνικής ρίζας των πρώτων αριθμών**. Οι τετραγωνικές αυτές ρίζες θα είναι αριθμοί ασύμμετροι ως προς τη μονάδα, και αυτό αποτελούσε πρόκληση για τη μαθηματική σκέψη των Ελλήνων, διότι έτσι ανακάλυπταν την ύπαρξη άρρητων αριθμών.
- (*) Στον *Θεαίτητο* εμφανίζονται να συμμετέχουν δύο από τους σημαντικότερους συντελεστές στην επίλυση του προβλήματος, ο **Θεόδωρος ο Κυρηναίος** και ο ίδιος ο **Θεαίτητος** (~415-369 π.Χ.). Σύμφωνα με τα γραφόμενα (147d), ο Θεόδωρος είχε εργαστεί στην απόδειξη της ασυμμετρίας που προκύπτει για τις πλευρές τετραγώνων με εμβαδά 3, 5, ... έως και 17 τετραγωνικούς πόδες. Τα τετράγωνα αυτά σχηματίζονται από πλευρές οι οποίες δεν είναι σύμμετρες με την πλευρά του μοναδιαίου τετραγώνου, πράγμα που σημαίνει ότι δεν προκύπτει πλήρης διαίρεση ανάμεσα σ' αυτές τις πλευρές και τη μοναδιαία πλευρά. Τις πλευρές (μήκη) αυτών των τετραγώνων ο Θεόδωρος τις αποκαλεί «δυνάμεις». Ουσιαστικά πρόκειται για την απόδειξη της ασυμμετρίας γραμμών με μήκος $\sqrt{3}$, $\sqrt{5}$... έως $\sqrt{17}$. Όπως ξεκάθαρα αναφέρεται όμως στο κείμενο, ο Θεόδωρος δεν είχε προχωρήσει πέρα από αυτό το σημείο, που σημαίνει ότι δεν είχε καταφέρει να γενικεύσει την απόδειξη για την ύπαρξη αυτών των ασύμμετρων μεγεθών. Και ένας κανόνας της αρχαίας γεωμετρίας ήταν ότι έπρεπε πρώτα να αποδείξει κανείς την εγκυρότητα ενός προβλήματος, προτού να επιδιώξει τη λύση του. Περισσότερο καθοριστική στο ζήτημα της ασυμμετρίας φαίνεται να υπήρξε η συμβολή του ίδιου του Θεαίτητου, καθώς μαρτυρείται ότι κατόρθωσε τη γενίκευση της θεωρίας των αρρήτων, στη βάση μιας συλλογιστικής που υποδεικνύεται από το σχετικό απόσπασμα του Πλάτωνα.
- (*) Το λεγόμενο «πιθαγόρειο» θεώρημα αποτελεί μία μορφή υπέρβασης του προβλήματος της ασυμμετρίας ευθύγραμμων τμημάτων. Σε κάθε ορθογώνιο τρίγωνο η υποτείνουσα είναι ασύμμετρη ως προς τις κάθετες πλευρές. Η ασυμμετρία αυτή όμως μπορεί να ξεπεραστεί εφόσον οι πλευρές του τριγώνου «τετραγωνιστούν», αναχθούν δηλαδή σε τετράγωνα. Και τότε προκύπτει μία μετρήσιμη σχέση των τετραγώνων που παράγονται, η οποία με αλγεβρικούς όρους δίνεται σήμερα ως $a^2 = b^2 + \gamma^2$.

- ♦ **Η λύση:** Ο Θεαίτητος ξεκίνησε την απόδειξή του από αριθμητική βάση και διέκρινε τους (ακέραιους) αριθμούς σε δύο τάξεις: α) όσους αποτελούν γινόμενο δύο ίσων παραγόντων (4, 9, 16 κλπ.) — αυτούς τους αποκάλεσε «*τετράγωνους*» — και β) όσους δεν αποτελούν τέτοιο γινόμενο (άρα προκύπτουν από δύο άνισους αριθμούς) — αυτούς τους αποκαλεί «*προμήκεις*» (ή και *ετερομήκεις*). Με άλλα λόγια, ο Θεαίτητος εφαρμόζει παραγοντοποίηση. Αν η διάκριση αυτή εφαρμοστεί και στα

εμβαδά των τετραγώνων, τότε θα πρέπει να πάρουμε τετράγωνα δύο τάξεων: α) τετράγωνα οι πλευρές των οποίων θα είναι σύμμετρες και θα αποκαλούνται «μήκη», και β) τετράγωνα οι πλευρές των οποίων θα είναι ασύμμετρες και θα αποκαλούνται «δυνάμεις». Παρατηρούμε ωστόσο ότι όταν τα ευθύγραμμα αυτά τμήματα τετραγωνίζονται, τότε αποκαθίσταται η συμμετρία σε όλες τις περιπτώσεις. Παράδειγμα: οι αριθμοί $\sqrt{3}$ και $\sqrt{5}$ είναι ασύμμετροι αλλά ένα τετράγωνο επιφάνειας $3 \mu^2$ και ένα άλλο $5 \mu^2$ είναι σύμμετρα (= μπορούν να μετρηθούν με ένα κοινό μέτρο, το τετράγωνο επιφάνειας $1 \mu^2$). Ακριβώς εξαιτίας αυτής της δυνατότητας τα ευθύγραμμα τμήματα β) ονομάστηκαν «δυνάμεις». Έτσι ο Θεαίτητος κατορθώνει να προσδιορίσει αυστηρά την ύπαρξη μιας τάξης που εμείς θα ονομάζαμε «ασύμμετρους αριθμούς» ή «άρρητους» (148b), δηλαδή τον ασύμμετρο ή άρρητο χαρακτήρα του αριθμού $\sqrt{\alpha}$, όταν δεν υπάρχει θετικός ακέραιος β τέτοιος που $\alpha = \beta \times \beta$.

- (*) Ο Θεαίτητος λοιπόν κατορθώνει να ορίσει κατά τρόπο γενικό (καθολικό) τι θα είναι «δύναμη»: *δύναμις* θα αποκαλείται το ευθύγραμμο τμήμα το τετράγωνο του οποίου έχει εμβαδό ίσο με αριθμό που δεν μπορεί να αναλυθεί σε γινόμενο δύο άλλων, ίδιων αριθμών. Έτσι κατορθώνει να συμπεριλάβει πολλά πράγματα σε έναν ορισμό, προσδιορίζει δηλαδή την *έννοια*.
- (*) Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο το πρόβλημα επεκτείνεται από το καθαρά αριθμητικό πεδίο στο πεδίο της γεωμετρικής άλγεβρας. Καθίσταται δυνατό έτσι να συσχετιστούν γραμμές, επιφάνειες και στερεά, για να εκφραστεί η συμμετρία τους με αριθμητικούς λόγους. Παράλληλα, εγκαινιάζεται μια μέθοδος *διάκρισης* ή *διαίρεσης* των μεγεθών, η οποία θα οδηγήσει στη σύλληψη μεγεθών σύμμετρων ή ασύμμετρων *ως προς αυτά τα ίδια* και όχι ως προς προϋπάρχουσα μονάδα. Ταυτόχρονα, διαγράφεται και μια δυνατότητα διεξόδου από το πρόβλημα της ασυμμετρίας, μέσα από τη χρήση ανάλογων γραμμών και επιφανειών, κατάκτηση που η αξιοποίησή της θα φανεί αργότερα στα *Στοιχεία* του Ευκλείδη.

*
* *

- ◆ **Η σωκρατική μαιευτική** (148e-151d): Ενθουσιασμένος ο Σωκράτης από την απάντηση του νεαρού, τον προτρέπει και πάλι να θέσει το αρχικό πρόβλημα: **τι θα είναι γνώση**; Ο Θεαίτητος διστάζει και αισθάνεται αδύναμος να απαντήσει. Ο Σωκράτης όμως τον προτρέπει να συνεχίσει επικαλούμενος τη **μαιευτική του τέχνη**.
- (*) Η αναλογία της μαιευτικής αποτελεί ένα περίφημο θέμα της φιλοσοφικής παράδοσης και θα πρέπει να προέρχεται από τον ίδιο τον Σωκράτη. Ο φιλόσοφος διατείνεται ότι ασκεί παραπλήσια τέχνη με εκείνη της μαμής: ότι δηλαδή ο ίδιος δεν κατέχει καμία σοφία, το χάρισμα όμως που του έχει δοθεί από τον θεό είναι καταρχάς να μπορεί να **βοηθά** τους άλλους να διατυπώσουν τη γνώση ή τη θεωρία που ελλοχεύει μέσα τους. Κατά δεύτερο και μείζονα λόγο, διακρίνεται από την ικανότητά του να **ελέγχει** εάν αυτό που διατυπώθηκε είναι αληθές και γόνιμο, οπότε θα πρέπει να διατηρηθεί, ή είναι ψευδές και είδωλο, οπότε θα πρέπει να απορριφθεί. Η σωκρατική μαιευτική θα πρέπει να αντιπαραβληθεί στην εριστική διαλεκτική των Σοφιστών, ώστε να φανεί η καθαρά ερευνητική της πρόθεση αλλά και η παιδαγωγική της αξία. Ο Σωκράτης συμπαραστέκεται στον συνομιλητή του βαδίζοντας από κοινού στον επίπονο δρόμο της θεωρητικής σύλληψης, χωρίς ο ίδιος να διεκδικεί τα εύρετρα. Ο έλεγχος όμως που ασκεί μετά τη διατύπωση της θεωρίας δεν είναι καθόλου ευχάριστος. Σε κάθε περίπτωση, η αναλογία της μαιευτικής στηρίζεται σε μία άλλη αναλογία, εκείνη που θέλει τους **λόγους** και την εκφορά τους παραπλήσιους με τη γέννηση ενός παιδιού. Στον *Φαίδρο* μάλιστα η μεταφορά λέγεται για τον γραπτό λόγο.

ΑΣΚΗΣΕΙΣ-ΕΡΓΑΣΙΕΣ

1. Ο Πλάτων επιλέγει να στήσει ένα σκηνικό στη συζήτηση που ακολουθεί, το οποίο χαρακτηρίζεται από δύο αναχρονισμούς. Μπορείτε να επικαλεστείτε τους λόγους για τους οποίους προβαίνει σε αυτήν την επιλογή;
2. Εξηγήστε πού έγκειται η ανεπάρκεια στην πρώτη απάντηση του Θεαίτητου, μόλις ο Σωκράτης του θέτει το ερώτημα *τι είναι γνώση*.
3. Μετά την επισήμανση του Σωκράτη ο Θεαίτητος προβαίνει σε έναν παραλληλισμό, ο οποίος αφορά ένα μαθηματικό πρόβλημα. Εξηγήστε την απάντηση του Θεαίτητου και τη χρησιμότητά της για τη βασική διερεύνηση.
4. Η συζήτηση που παρακολουθούμε διεξάγεται με την παρουσία του Θεόδωρου του Κυρηναίου, ενώ ο Θεαίτητος απαντώντας επικαλείται ένα μαθηματικό πρόβλημα. Μπορείτε να δικαιολογήσετε αυτήν την έντονη παρουσία των αναφορών στα μαθηματικά;
5. Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της μαιευτικής τέχνης του Σωκράτη και σε ποια αναλογία στηρίζεται; Συνδυάστε στην απάντησή σας και στοιχεία από τον πλατωνικό διάλογο *Φαίδρος*.

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ:

Οι φοιτητές καλούνται να προετοιμάσουν την επόμενη ενότητα του διαλόγου, δηλαδή τα χωρία 151e – 153a.